

כולם שוגגים

תגובה לתגובה

הרב יואל בן-נון

א

כפי שהרב מיכאל אברהם מעיד בעצמו, הוא לא הבין אותי ולא ירד לסוף דעתי. ואולם, לעניות דעתי הוא גם לא הבין נכונה את דברי הרמב"ן, ובעיקר לא הבין נכונה את דברי חז"ל, וכאן הבעיה.

ניכר מתגובתו שהוא פירש את סגנוני כהתנשאות, כזלזול, וכפגיעה בכל הפוסקים שישבו על המדוכה. לו זו היתה תחושתו, בוודאי לא הייתי כותב כך, שהרי זהו חטא שיש עמו קלון. מכל מקום, הריני מצר על שכך נתפרשו דבריי, הנני מקבל עליי את האחריות, והריני מבקש מחילה מכל מי שנפגע.

עם זאת, אני מקווה שרוב הקוראים לא הבין כך. בכך כבר אפשר למחוק את הביטויים הפוגעים שבתגובתו - ויהיו כפרתי. לפי מיטב שיפוטי, סיפרתי דברים כהווייתם, וחשפתי מחשבות ושיקולים שרבים נוהגים להצניע, כיוון שסברתי שיש בהם חשיבות לגופו של עניין. אכן, אפשר היה לכתוב בלשון "אובייקטיבית", דייקנית והלכתית במובן הטכני, ולהסתיר את המניעים ואת השיקולים מאחורי מסך "נייטרלי-הלכתי". גם אלה שנוהגים כך יש להם מניעים ושיקולים "מטא-הלכתיים", והם חלק בלתי נפרד מן הדיון ההלכתי. דבר זה נכון מסוגיות הש"ס ועד אחרונות הפוסקים.

העובדה שדברי הרמב"ן בפירושו לתורה לא הובאו **במפורש** במשך מאתיים שנה של דיון בנושא, איננה נובעת מכך שלא למדו פרשנות תורה באותה שקידה שלמדו ש"ס ופוסקים. זה נכון רק ביחס להמוני הלומדים, אבל גדולי עולם למדו והכירו, ורבים מהם אף נקטו הלכה למעשה כדברי הרמב"ן, כפי שהוכחתי במאמר עצמו. אי הזכרת דברי הרמב"ן נבעה, לעניות דעתי, מפני החשש שמא יתפרשו הדברים **כלגיטימציה** לפריקת עול אצל מי שמחפש לגיטימציה כזו (הוכחת הסיבה לאי הבאת דברי הרמב"ן במפורש חורגת ממסגרת הדיון הזה). על כל פנים, אי אפשר להביא ראיה משתיקתם של הפוסקים כאילו סברו להפך. זוהי הטעות העקרונית הראשונה שטעה הרב אברהם בתגובתו. "לא שמענו אינה ראיה".

בעת כתיבת המאמר ידעתי שבדיון שהיה בישיבת הכותל לפני שנים רבות סמכו על דברי הרמב"ן הלכה למעשה. אולם מכיוון שלא ידעתי את פרטי המקרה, לא ציינתי את הדבר. לאחר פרסום המאמר שוחחתי עם הרב אהרון אייזנטל מחיספין, ובזכותו, ועל פי תיאורו, אביא את הסיפור כהשלמה וכחיזוק לדבריי. שאלה זו נדונה על ידי הרב אייזנטל באוזני הגאון הרב בן-ציון פריימן זצ"ל (אחד מל"ו צדיקי הדור הקודם, כהגדרת הרה"ג שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, וכל מי שהכירו

מודה בכך) כשנה לאחר מלחמת יום הכיפורים. באותה תקופה התעורר פולמוס הלכתי ביחס לכתובת ספר תורה ממלכתי לזכר הרוגי המלחמה (שהיה מיועד לרחבת הכותל), ובו כתבו **שרי הממשלה** את האותיות האחרונות. היו חוגים שטענו שספר זה פסול, מטעם ספר תורה שכתבו מין. בטקס הכנסת ספר תורה במושב קדימה, לזכרו של שמואל אורלן הי"ד, תלמיד ישיבות כרם ביבנה והכותל שנהרג במלחמת יום הכיפורים ברמת הגולן, שאל הרב אייזנטל את הרב פריימן לדעתו בעניין, והוא ענה לו שההגדרה ההלכתית של האנשים האלה היא בהתאם לרמב"ן בפרשת "שלח לך" ("שלח לך"), ולכן אינם רשעים ולא אפיקורסים, וספר התורה כשר.

ב

מכל מקום, דברי הרמב"ן הם לדעתי מרכיב מרכזי בהכרעת ההלכה בסוגיה כבדה שכזו, ומי שפוטר אותם כדברי פרשנות ורעיון שאינם להלכה, עושה מלאכת ה' שלא כהלכה, באשר הוא מחליט לפי נוחות השקפתו מה להלכה ומה לא. על דרך זו חלק גדול מהיז **החזקה** לרמב"ם איננו הלכתי. בעל **האבני נזר** לא חשש להביא מדברי **הכוזרי** בדיון הלכתי (יורה דעה, תנ"ד); והאור **שמח** לא חשש להביא את דברי הרמב"ם **במורה נבוכים**, ביחס לדיוק דבריו ביד **החזקה** בעניין צער בעלי חיים מדאורייתא - דווקא בשבת, ומדרבנן - בימי החול (**אור שמח**, הלכות שבת, כ"ה, כ"ו). הרשב"א לא חשש לפסוק הלכה במישרין מפסוקי המקרא בספר שמואל, בעניין אי עשיית דין משיקולים ציבוריים וממלכתיים ("סגירת תיק" בלשונו; **שו"ת הרשב"א**, ה', רל"ח), ורבו הדוגמאות מספור. כל ההפרדה הזאת בין מקורות רלוונטיים להלכה ובין כאלה שאינם רלוונטיים, איננה עומדת אפוא במבחן, בפרט לא בשאלות שאין בהן מסורת **רצופה וברורה** של פסיקה, כפי שקורה בשאלות ציבור שבימינו.

זכותו של הרב מיכאל אברהם לחשוב שדרשת הלכה של חז"ל, שמעמידה את הפרשייה בחטאת עבודה זרה, **סותרת** את פשוטו של מקרא **ובאה במקומו**. ועם זאת ברור **שהרמב"ן סבור להפך**, וכן במקומות רבים. כך קבעו חז"ל בעצמם כאשר אמרו ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (**שבת**, ס"ג, ע"א, ואפשר ללמוד את כל הש"ס ולא לדעת זאת, כמבואר בגמרא שם).

במחלוקות כאלה אני מעדיף תמיד דברי הראשונים, כרש"י, רשב"ם ורמב"ן, שראו את המדרש מוסיף על הפשט, ואינו מבטלו. גם כשהרב חיים דב שעוועל חולק על הרמב"ן, ואפילו כאשר הגאון בעל **דברי שאול** חולק על הרמב"ן (ואין זו אלא מחלוקת בסברה), נותר הרמב"ן משענת חזקה לסמוך עליו יותר מכל דברי האחרונים. הרי לא נתחדש להם בסוגיה דבר שהרמב"ן לא ראה, אלא שלא נראו דבריו בעיניהם. זו היתה כל כוונתי בביטוי על "מותני הרמב"ן" שנתפס כפוגע, ולא חס וחלילה לזלזל בדברי גדולים.

ג

טעות נוספת של הרב אברהם היא בניתוח דברי הרמב"ן בסוף פירושו (**במדבר**, ט"ו, כ"ב). מן המקראות ברור שיחידים שהמרידו לשוב מצרימה מתו כמזידיים במגפה לפני ה' (**במדבר**, י"ד, ל"ז), ואילו חטאת הקהל, שמרד ברצון ה' ושהיה אמור למות כולו, נתכפרה בתפילת משה ("שלח נא..."), "ונסלח... כי לכל העם **בשגגה**"), ולזה כיוון הרמב"ן את דבריו. גזרת ארבעים השנה נגזרה

עליהם מפני שלא היו ראויים לרשת את ארץ ישראל בשגגתם.

ואולם, הטעות העיקרית בתגובתו של הרב מיכאל אברהם היא בדברי חז"ל, שדבריהם **מלאים** קביעות ומאמרים ברורים שאין קהל שבישראל שהוא בגדר מזיד ורשע. אדרבה, חז"ל יוצאים בחריפות עצומה **נגד** תפיסה זו, שהיתה כידוע חזקה מאוד אצל כיתות מדבר יהודה (ר' בפתיחה **לסדר היחד**). ברור מהמשנה, ממדרשי התנאים וממדרשי האמוראים, שחז"ל מפליגים בסגוריה על כלל ישראל עד כדי הוצאת כתובים מפשוטיהם (למשל: "יתמו חטאים מן הארץ" - חטאים ולא חוטאים). במשנה (**מגילה**, כ"ה, ע"א): "האומר יברכוך טובים, הרי זה מדרכי המינות". על כך כתב רש"י: "שאינו כולל רשעים בשבחו של מקום", והתוספות כתבו: "שמוציא את הפושעים מן הכלל". כך גם אמר רבי שמעון בן-לקיש (בבלי, סוף **חגיגה**), וכך אמרו אמוראי ארץ ישראל ואמוראי בבל כאחד, ש"כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית", ולמדו מחלבנה שריחה רע, ואין קטורת בלעדיה (**כריתות**, ו', ע"ב). די אם נעתיק את דבריו החריפים של הרמב"ם בעניין זה באיגרת השמד (מקור הלכתי?!):

ואמר, שהמפרסם בדברי רבותינו ז"ל, שישראל בימי משה קודם צאתם ממצרים הפסידו דתם והפרו ברית מילה, ולא היה בהם מהול אלא שבט לוי, עד שבאה מצוות פסח, ואמר האל למשה: "וכל ערל לא יאכל בו", וציווים בעשיית המילה. וכך אמרו ז"ל: "משה היה מל ויהושע פורע ואהרן מוצץ". ואספו ערלות חמרים חמרים, והיה דם פסח מתערב עם דם מילה, ובזה היו ראויים ליגאל. והוא דבר האל ליחזקאל: "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך" וגו', ואמרו ז"ל: "דם פסח ודם מילה". ואמרו עוד ז"ל שהם קלקלו בעריות, לדבר האל: "בן אדם שתיים נשים בנות אם אחת היו". ועם היותם בזה העניין הרע, בשביל שאמר משה רבנו ע"ה (עליו השלום): "והן לא יאמינו לי" - האשימו ה' יתעלה על זה, ואמר לו: "הם מאמינים בני מאמינים, דכתיב: 'ויאמן העם' וגו', וכתיב: 'והאמין בה', אבל אתה אין סופך להאמין, דכתיב: 'יען לא האמנתם בי'". ונענש לאלתר, כמו שאמרו ז"ל: "החושד בכשרים לוקה בגופו, מנא לן ממשה" וכו'.

וכמו כן ישראל בימי אליהו ע"ה היו כולם עובדי עבודה זרה ברצון, לבד שבעת אלפים איש, כמו שאמר הכתוב: "והשארתי בישראל שבעת אלפים, כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וגו'". ועם כל זה, כשעמד ללמד חובה על ישראל בחורב, כמו שאמר הכתוב: "ויאמר [לו] מה לך פה אליהו? ויאמר קנא קנאתי לה' אלוהי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל" - אמר לו: "שמא בריתך? אמר לו: "את מזבחותיך הרסו", אמר לו: שמא מזבחותיך? אמר: "ואת נביאיך הרגו בחרב", אמר לו: והרי אתה קיים? אמר: "ואוותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה", השיבו הקדוש ברוך הוא: עד שאתה מלמד חובה על ישראל, לא היה לך ללמד חובה על אומות העולם, שיש להם בערוער שישים בתים לעבודה זרה, ותלמד חובה על ישראל, שנאמר: "עזובות ערי ערוער" - "לך שוב לדרכך מדברה דמשק". וכל זה מובן לחכמים ז"ל במדרש "חזית".

וכמו כן ישראל בזמן ישעיה הרבו עוונות והוסיפו לחטוא, כמו שאמר: "הוי גוי חוטא עם כבד עוון", והיו במ עובדי עבודה זרה, כמו שאמר: "ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרוןך", והיו במ כמו כן שופכי דמים, כמו שאמר: "ועתה מרצחים", והיו כמו כן מחללי שם שמים, כמו שאמר: "אכול ושת[ה] כי מחר נמות", ובזו מצוות ה' יתעלה, כמו שאמר:

"סורו מני דרך דרך, הטו מני אורח, השביתו מפנינו את קדוש ישראל". ועם כל זה, בשביל שאמר: "...ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב" - נענש, כמו שאמר: "ויעף אלי אחד מן השרפים" וכו' עד "[וסר עוונך] וחטאתך תכופר". לא אמר "וחטאתך כִּפְרָה", אלא "וחטאתך תכופר", ולא כִּפַּר עד שהרגו מנשה, כמו שאמרו ז"ל. וכאשר עמד המלאך ולימד חובה על יהושע בן יהוצדק, בשביל שהיו בניו נושאים נשים שאינן ראויות לכהונה - הרחיקו האל, כמו שאמר: "יגער ה' בך השטן, ויגער ה' בך הבחר בירושלים, הלוא זה אוד מוצל מאש".

אם כך נענשו גדולי הדור ועמודי עולם, משה ואלהו וישעיה, ומלאכי השרת, כשנשאו לדבר על קהל ישראל מעט דברים וכל שכן קל מקלי עולם, יתיר לשונו על קהילות ישראל, חכמים ותלמידים וכהנים ולויים, ויקראם פושעים ורשעים וגוים ופסולי עדות וכופרים בה' אלוהי ישראל, ויכתוב הדבר הזה בכתב ידו, מה יהיה עונשו? (**איגרות הרמב"ם**, מהדורת י" שילת, א', ירושלים תשמ"ז, עמ' ל"ד-ל"ו).

כוונתי לא היתה לומר שקהל מזיד ייחשב שוגג בהיפוך תודעה או באמונת חכמים, אלא שהתורה קובעת לדורות שאין מבחינתנו **קהל מזיד, ושכל קהל חוטא ייחשב שוגג**, כי רק נבואה ישירה מאת ה' יכולים לחרוץ דינו של ציבור בישראל לחורבן. כל זאת מפני שהתורה מזכירה את תפילת משה **שמכפרת על חטאת הקהל כמזיד**, ולדורות יש לנו רק חטאת שוגג, וכנגדה יחיד שוגג, ויחיד שעושה ביד רמה (**במדבר**, ט"ו). זהו פשוטו של מקרא, וכך פירשו הרמב"ן (ובהתאמה, לדעתי, גם הרמב"ם), וכך מתפרשים גם דברי חז"ל במקומות רבים.

אילולא כל זה, אי אפשר היה לטעון "תינוק שנשבה" על ציבור שלם מבין ומשכיל, ומי שאומר "קהל של תינוקות שנשבו" - כלשונו של הרב מיכאל אברהם - אומר בדיוק כדבריי, אבל ללא אסמכתא מספיקה. דברי הרמב"ם על בני הקראים אין בהם די לצורך קביעה כל כך מכריעה על ציבור חילוני שלם, ואילו הבסיס המשותף לרמב"ם ולרמב"ן הוא מוצק דיו כדי לשאת עליו הכרעה זו.

הרב אברהם שואל מי כן נחשב **רשע גמור** לפי חז"ל, והתשובה פשוטה בדברי המשנה: "שלושה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא..." , ולעומת זה: "כל ישראל (=כלל ישראל) יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר 'ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, נצר מטעי מעשה ידי להתפאר'" (**סנהדרין**, י"א, א').

דווקא העובדה שהגדרות התאורטיות מרחיבות, ואילו האצבע המאשימה מצמצמת ומזכירה **רק שבעה שמות** (וביניהם בלעם הקוסם הנכרי, שהתעלה לנבואה טובה בעל כורחו), אומרת דרשני. למה לא כללו את כל המלכים שנאמר עליהם כי עשו הרע בעיני ה'?! התשובה ברורה: רוב רובם של הרשעים נשארים חלק מכלל ישראל ויש להם חלק לעולם הבא. היוצאים מן הכלל גם אם אלה שנזכרו במשנה הם רק דוגמאות, הם בכל מקרה בודדים.

לעניין הכפירה והספקנות בדורנו - החידוש, שאין דין כופר חל על המסתפק באמונתו (אף על פי שגם זה חולי רע הוא), הוא חידושו של הראי"ה קוק ולא שלי. גם הטענה **שהעולם השתנה**, וכי

אין לנו בדורות האלה אותה המינות הארורה שהיתה בעבר, היא טענה של הראי"ה קוק, **שגם החזון איש מגיע אליה מכיוון אחר**, כפי שהראיתי. יכול הרב מיכאל אברהם לחלוק על הראי"ה קוק ועל החזון איש כאחד, ולטעון שלא השתנה הרבה ברמה המהותית, ובוודאי יש רבים שיסכימו עמו. אבל לדעתי, גם מבחינה עיונית וגם מבחינה הלכתית, ראוי להעדיף את הצד השווה שבהכרעות הראי"ה קוק והחזון איש, ודווקא בגלל ההבדלים העצומים ביניהם, כשם שראוי להעדיף את הצד השווה של הרמב"ם והרמב"ן.

בנוגע לעמדת קאנט, לא התכוונתי לייחס לו עמדה של ספקנות סובייקטיבית, וגם כאן הרב אברהם לא הבין אותי אל-נכון. באתי לפרש את הראי"ה קוק, ולומר שאחת התוצאות המכריעות של "המהפך הקופרניקאי" בפילוסופיה, היא התחלפות הכפירה בספקנות, בהמונים רחבים, ולכך יש השלכה מכרעת, לדעתו של הראי"ה, **כי רק יחידי סגולה** הם שהבינו מאז ומתמיד את מגבלות ההכרה.

אכן, "דווקא בעידן ספקני כשלנו, הכופר צריך להיתבע ביתר עצמה, שהרי גם הוא צריך להבין שעמדתו מוטלת באותו ספק כמו העמדה הדתית". דברים ברוח זו כבר כתב הראי"ה, כפי שהבאתי במאמר, ועל כן הגיע למסקנה **שגורמים אחרים** מביאים את הכופר המודרני לעמדות נחרצות. אם זו "שנאת ישראל" מבפנים, הרי שיש לראות בכך את אותם היחידים שעושים "ביד רמה" כדברי הראי"ה עצמו, ואילו אם הגורם הסמוי לכך הוא חטא חילול השם בקרב היהדות המאמינה והשומרת, כי אז יש הכרח בחשבון נפש ובבדק בית פנימי.

"נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'" מחייב, על פי הראי"ה קוק, קודם כל את המאמינים והשומרים תורת ה'; אכן, הראי"ה נרתם בכל כוחו למאמץ התיקון הפנימי.

ה

לולי שמעתי, פעם בשבוע בממוצע, ש"השמאל החילוני" (בהכללה) הוא "שונא ישראל", "אוטו-אנטישמ", "שונא יהדות יותר מכל הדורות שעברו" (דבר שאיננו נכון, שכן דורו של הראי"ה קוק היה אנטי דתי הרבה יותר, וגם הדור הקודם היה ארסי פי כמה מדורנו זה), ולולי הדיבורים שאני שומע והמכתבים שאני מקבל, שיש לדון את החילונים הרשעים על פי פשטות דברי הרמב"ם ביחס לאפיקורסים, אולי לא הייתי כותב את המאמר, ועל כל פנים לא בעצמת ביטוי רגשית.

לולי ראיתי ושמעתי, אחת לשבוע בממוצע, חילול השם ציבורי, בדיבורים ובמעשים, שדוחף חילוניים לעמדות של ודאות הפוכה, ממש כדבריו של הראי"ה, אולי הייתי מסוגל לשתוק. קנאים מיליטנטיים דתיים מולידים קנאים מיליטנטיים חילוניים, וקנאים מיליטנטיים חילוניים מולידים קנאים מיליטנטיים דתיים, וחוזר חלילה.

התורה חוגרת שק, ושואלת היכן לומדיה באמת, באמונה, בחסד וברחמים, והרב מיכאל אברהם תמה מדוע מתרבים מאמרים שמחפשים כיצד לבנות גשר מחודש של הידברות. לטעמי, יש פחות מדי מאמרים כאלה, ופחות מדי מאמצים כאלה, ועל זה אנו עלולים להיתבע.

בדבר אחד צודק כנראה הרב מיכאל אברהם, כשהוא טוען נגדי שמנהיגי הציבור החילוני לא יקבלו בשמחה את דבריי על "קהל שוגג", והם יידחו את הגדרתי כשם שהם דוחים מכל וכל את

ההגדרה "תינוק שנשבה".

שתי תגובות שקיבלתי (בעל פה) משני שותפי שיח, מוקי צור ובארי צימרמן, הוכיחו זאת בבירור. מוקי צור שאל האם כל זה באמת נחוץ כדי שנוכל לדבר. בארי צימרמן אמר שנשאר עם טעם מר אחרי שקרא את דבריי, ושהוא מעדיף לדבר על **ערכים חיוביים** של הציבור החילוני. לכן, ברצוני להדגיש נקודה שאולי הובלעה בכל הדיון הזה, אף שכתבתיה בפירוש במאמר: יש לציבור החילוני, המשכיל והחושב, ערכים חיוביים חשובים, כמו הרצון לנהוג ביושר מוסרי אוניברסלי (אף שלפעמים הוא מתעוות בשדה הכובד הפוליטי), החיפוש אחרי קו של איזון בין מסורת לבין התחדשות (אף שקו זה נמצא לדעתנו במקום אחר), נאמנות, חברות, ציונות (הפוסט ציוניים מבוטלים במספרם ובמשקלם), רצון חזק למדי ללמוד יהדות באופן מעמיק, ומעל לכל - מסירות נפש על קיומו ועתידו של העם היהודי בארץ ישראל, באמצעות מדינת ישראל.

הדיון ב"קהל שוגג" איננו נוגע לכל אלה, מאחר שרוב הציבור הדתי, המשכיל והחושב, **שותף לערכים אלה במידה רבה במובן העקרוני**. לכן, חילוניות, במובן המדויק, פירושה "שלילת הדת" (ולחפך), בלי קשר לערכים אחרים. בשלילת הדת וההתרחקות ממנה, טועים מנהיגי הציבור החילוני טעות גדולה וטרגית. פה ושם הם מתחילים להתעורר ולהבין את גודל הטעות, ולתפוס ששלילת תופעות שליליות בחברה הדתית, איננה בשום אופן סיבה רצינית לשלילת הדתיות, ולא כל שכן לשלילת התורה והאמונה. אבל טעות טרגית איננה זדון אלא שוגג, ולפיכך, אין מזיד אלא מי שיוכח זדונו, וכל מי ששייך לרוב הציבור - **בעניין זה, חזקתו שוגג**, על כל המשתמע מכך.